

Nargiza AMINOVA,
O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi o'qituvchisi, PhD
E-mail: nargizaaminova 094@gmail.com
Tel: (97) 7379051

BDU professori, f.f.d H.Salomova taqrizi asosida

KNOWLEDGE AS POWER IN THE PHILOSOPHY OF FRANCIS BACON

Annotation

The article considers F. Bacon's comprehension of the nature of new scientific knowledge and method of understanding the core of things phenomena. It affirms that it is essential to cognize the laws of nature in order to let a man having such knowledge to be able to subjugate the Natural World entirely for the benefit of his own needs and requirements.

Key words: Man, knowledge, nature, law, science, pragmatics, power.

ЗНАНИЕ КАК СИЛА В ФИЛОСОФИИ ФРЭНСИСА БЭКОНА

Аннотация

В статье рассматривается понимание Ф.Бэконом природы нового научногнания и метода постижения сущности вещей и явлений. Утверждаетсяположение, что необходимо познание законов природы для того, чтобы человек,обладая таковыми, мог всецело подчинить естественный мир на благосвоих нужд и потребностей.

Ключевые слова: Человек, познание, природа, закон, наука, прагматизм,власть.

FRENSIS BEKON FALSAFASIDA BILIM KUCH SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada F.Bekoning yangi ilmiy bilimlar va narsa hodisalarining mohiyatini tushunish usuli ko'rib chiqiladi. Bunday bilimga ega bo'lgan odam, tabiatni o'z ehtiyojlari uchun butunlay bo'ysunishiga imkon berish uchun ,tabiat qonunlarni bilish juda muhimligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Ilmiy bilish, tabiat, qonun, ilm, pragmatizm, kuch

Kirish. XVII asr boshlarida Angliya sanoati rivojlangan davlatga aylangan. Yangi sinfnning maydonga chiqishi, ilmiy-texnikaviy kashfiyotlarni qo'llab-quvvatlashi, ishlab chiqarishning kapitalistik usuli kengayishi, liberal g'oyalarni targ'ib etishi yangi tarixiy davrni boshlab berdi. Yangi ixtirolarning kashf etilishi va texnikaning yangi rivojlanish bosqichiga chiqishida misli ko'rilmagan o'sish ro'y berdi; yangi geografik kengayishlar dunyoning yangi qiyofasini yaratdi va kelajakda unga xukmronlik qilish uchun uni o'rganish zaruriyatini o'rtaga tashladi. Ijodiy tashabbuslarni amalga oshirishda va o'z-o'zini band etishda yangi imkoniyatlar ochildi. "Yangi davr" deb atalgan va tarixga kirgan ushbu davr nafaqat ilmiy-texnika sohasida, xuddi shuningdek, falsafa sohasida ham yirik tadqiqotchilarni, olimlarni, insoniyat tafakkurini yangi kontseptual g'oyalar bilan boyitgan mutafakkirlarni paydo qilgan, ulardan biri, shubhasiz Frensis Bekondir.

XVI asrgacha kishilar aql-u idrok, fan ne'matlaridan, kashfiyotlaridan foydalanganlar, shubhasiz, ammo Bekon uni ratsional faoliyatga, yangi - yangi vositalar, kashfiyotlar manbaiga aylantirish masalasini qo'ydi. Buning uchun esa aql-u idrokni, ilmiy faoliyatni, fanni ma'lum bir metodlar bilan qurollantirish lozim edi. Chunki hayot, tabiat har doim ham aql-u idrokka o'z sirlarini ochavermaydi, ularda hatto eng o'tkir aql egasini ham chalg'itadigan o'zining ziddiyatlarga to'la jihatlari, obyektlari bilan kishini lol qoldiradigan xususiyatlari ko'p. To'g'ri, inson aql-u idroki bilan olamni, obyektini bilish qobiliyatiga ega, unda yon-atrofni anglashga intilish bor. Biroq aql-u idrok "san'at"siz, ilmiy bilish metodisiz ushbu qiziqishini to'g'ri va ratsional amalga oshirishi qiyin. Bekon aql-u idrokni, bilishni ma'lum bir metodlar asosida ratsional tashkil etish muammolarini o'rganishga kirishib, antik davr mutafakkirlarining bu boradagi izlanishlarini tahlil qildi. Suqrot, Platon, Aristotel, Demokrit bilishda dialektika, mantiqiy isbotlash, raddiya, bahs kabi usullardan foydalanganlar. Suqrotning bahs-dialektika usuli falsafa tarixida hammaga ma'lum, Aristotel esa mantiqdan foydalangan. Shuning uchun ham u "birinchi muallim" mantiq ilmining asoschisi hisoblanadi. Bekon yozadi: "Fanga eng ishonchli yordamchi topish umidida dialektikaga yuqori ahamiyat berganlar to'la haqli tarzda va asosli anglaganlarki, o'zi - o'ziga qo'yib berilgan inson aql-u idroki ishonishga loyiq emas"[1]. Inson ko'pincha o'zining kundalik ehtiyojlarini qondirish tashvishi bilan yashashga intiladi, u har doim ham uzoqqa yo'naltirilgan tajriba orttirish yoki kashfiyotlar qilish g'ami bilan mehnat ham qilmaydi. Intellektual mehnatga moyil kishilargina faoliyatni ongli tashkil etish, o'rgangan obyektlari va voqealarga ma'lum bir ilmiy tushunchalar berishga, yaratgan kashfiyotlarini ochiq, ommaviy foydali qilishga tirishadilar. Shu bilan birga, bir davrda yaratilgan usullar, yondashuvlar, tushunchalar boshqa bir davr talablariga javob bermasligi, hatto yangi qarashlarning shakllanishiga g'ov bo'lishi mumkin. Eng muhimi ushbu eski tushunchalar, talablar bilan yangi tushunchalar, talablar o'rtasidagi farqni o'z paytida anglash, ziddiyatlarni bartaraf etib, zamonaviy metodlar yaratishdir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Aynan Bekon falsafasida pragmatik tafakkur o'zining qat'iy nazariy asosini va ifodasini topadi. Ingliz neorealizmining asoschilaridan biri B.Rassel "Bekon falsafasining umumiy asosini amaliy maqsad : insoniyatning ilmiy kashfiyotlar va ixtirolar orqali tabiat kuchlari ustidan hukmronlik qilish tashkil etadi. Uning falsafasi ko'p jihatdan qoniqarsiz bo'lsa-da, Bekon zamonaviy induktiv usul va ilmiy faoliyat jarayonini mantiqiy tizimlashtirishning asoschisi sifatida katta ahamiyatga ega. Deduksiyadan farqli ravishda induksiyaning ahamiyatini birinchi bo'lib ta'kidladi va induksiyaning eng yaxshi turini topishga harakat qildi." deb ta'riflaydi[2].

Bekoning "sarkarda misoli nigohi, diqqat markazi va intilishlari faqat tabiatni bilishda edi"[3], deb yozadi L. Feyerbax. Shu bilan birga nemis faylasufi Bekon hayoti, faoliyati va ilmiy izlanishlari ikkilanishlarga to'la ekanini ham qayd etadi. Aristotelizmga asoslangan sxolastik va Bekon fikricha, chalg'ituvchi bahs, munozaralar uchun foydali, inson hayoti uchun esa hech qanday naf bermaydigan, hech qanday kashfiyotlar va ixtirolar yarata olmaydigan ta'limot uni aslo qoniqtirmadi. Yangiliklar va ixtirolar yaratish jarayonining intensiv emasligining asosiy sababini Bekon "odamlarning aql imkoniyatlaridan to'liq foydalanmaganligida" deb bilgan[4]. Bekonning fikricha, tabiat qonunlarini kashf etish va o'rganish texnik inqilobga sabab bo'ladi, bu esa o'z navbatida insonning tabiat ustidan hukmronligini belgilab beradi. Ushbu maqsadga erishish uchun inson

aqliga yetarlicha ozuqa bera olmaydigan mavjud fanlarni transformatsiya qilish zarur. Fanlarni kashfiyot va ixtirolarni yaratadigan san'atga aylantirish uchun esa ularni tegishli va zarur usullar bilan qurollantirish kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Bekon o'zining ilmiy bilish metodologiyasini quyidagi yo'nalishlarga ajratgan:

His-idrokka yordamlashish (tabiiy tarix);

Xotira-idrokka yordamlashish (misollarni qiyoslash va tablitsalar);

Aql-u idrokka yordamlashish (induksiya).

Bekon metodologiyasida ilm-fanning xususiyatlari, o'ziga xos talablariga emas, his-idrok, xotira, aqlga e'tibor qaratildi. Bu bilan u metodologiyasini inson psixologiyasiga, bilish va aql-u idrokga yo'naltiradi. Bekon yashagan davrda fanlarni klassifikatsiya qilish, ayniqsa nazariy-falsafiy nuqtai nazardan umumlashtirish, asoslash an'anasi yo'q edi. Aristotelning bu boradagi urinishlari esa Yangi davr talablariga mos kelmasdi. Shuning uchun u keskin bahslarni keltirib chiqargan[5]. Aynan shuning uchun ham nazariy-falsafiy nuqtai-nazardan Bekon klassifikatsiyasini, ya'ni metodologiya yo'nalishlarini o'zi qanday ifodalagan, tasvirlagan bo'lsa shundayligicha o'rganishga to'g'ri keladi. Bekonning e'tirofiga ko'ra, uning metodologiyasi barcha sohalarga tadbiiq etilishi lozim [6].

Olimning fikricha, inson bilimga intilishda tug'ma qobiliyatga ega bo'lsada, baribir sun'iy vositalarsiz ko'p narsaga erisha olmaydi. Ingliz faylasufi labirint misol insonni yo'ldan adashiruvchi, maqsaddan uzoqlashtiruvchi murakkab sxolastik spekulativ tizimlar kompleksini qabul qilmaydi. Uningcha, bilish mutlaqo qat'iy va aniq ilmiy usulga bo'ysinishi kerak. Bu usul esa o'z navbatida dunyoni va tabiatni anglashga olib boruvchi haqiqiy yo'ldir.

Agar ushbu usul bilvosita o'z ichiga barcha kashfiyotlar, ixtirolar va innovatsiyalar imkoniyatini olsa, va insonga tabiat ustidan hukmronlik qilish kuchini bersa, demakki bunday usulni yaralishi "vaqtning eng samarali mahsulidir". Aynan shu masala Bekon uchun eng katta muammo hisoblanagan. "Tabiat ustidan hukmronlik qilish" deganda, Bekon "faqatgina tabiat qonunlariga bo'ysungandagina unga hukmronlik qila olamiz" degan nazariyani ilgari surgan [7]. Shunday qilib, F.Bekonning nazariyasi tabiat qonunlariga moslashish va bo'ysunish zarurati muammosini ko'taradi. Bu ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalariga ham, inson salomatligi va farovonligiga ham taalluqlidir. Tabiatni tushunish va hurmat qilish, bizga u bilan muvaffaqiyatli munosabatda bo'lish va uning resurslaridan foydalanish, tabiiy muvozanatni saqlash va hayotimiz sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Shunga qaramay, Bekon sxolastik tafakkur dogmatizmini qabul qilmasa ham, u antik davr va o'rta asr ilmidan voz kechmadi. Oldingi davrlar madaniyatlarda u birinchi navbatda hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi sohasida to'plangan amaliy ko'nikmalarni, tabiatni o'rganishda as qotadigan amaliy san'at asboblarni qadrlagan. Albatta, buyuk geografik kashfiyotlar Bekon usulining rivojlanishida o'z ahamiyatini ko'rsatdi. "Oldingi asrlarda dengiz sayohatlarida odamlar o'z yo'llarini faqat yulduzlarni kuzatish orqali yo'naltirishar edi, va natijada Eski Dunyoni (Evropa) qirg'oqlarini aylanib chiqishlari mumkin edi. Biroq bugun, okeanni kesib o'tish va Yangi Dunyo (Amerika) hududlarini kashf qilish uchun albatta ishonchli maslahatchi sifatida dengiz ignasining yordami kerak" [8]. Tabiat qonunlarini bilish nafaqat voqea va hodisalarni oldindan ko'rishga, balki ularga ta'sir ko'rsatish va boshqarish imkonini beradi; shunda qat'iy ilmiy metodologiya har qanday fanni istiqboldagi maqsadini belgilab beradi. Bekonning ta'kidlashicha, tabiiy fan faqat determinizm qonunlari asosida, ya'ni har qanday g'ayritabiiy tuzilmalar, okkultizm va yashirin ilmlardan holi bo'lgan qat'iy ilmiy asosga ega bo'lgandagina rivojlanadi. Tabiiy narsalarning asl mohiyatini bilishda adashmaslik uchun "narsalar o'z tabiiy yo'nalishidan to'satdan chetga chiqqanda ..." tabiat hodisalarini aniq va ravshan kuzatish kerak va "tabiatni bo'ysundirish kerak" deb ta'kidlaydi faylasuf [9]. Har qanday tadqiqotchi yoki olim Bekonning fikriga ergashib, juda mohirona ravishda "sehrli vosita", ya'ni eksperiment shaklida tajribaga asoslangan ilmiy usul yordamida tabiatni "aldashi" va "bo'ysundirishi" kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, "tajribani tushunish nafaqat narsalarni tasvirlash, balki inson ilmiy va amaliy harakatlari asosida ularni tor doirada o'rganib, odatiy holatdan chiqarishga bo'lgan intilishdir"[10]. Bekon falsafasida Inson aqlining kuchiga, ya'ni yaratilgan kashfiyot va ixtirolariga juda muhim ahamiyat beriladi. Frensis Bekon, o'z davrida, ehtimol, porox ixtirosida yashiringan ulkan kuch, kompas va kitob chop etishning ulkan kuch-qudratini anglagan sanoqli mutafakkirlaridan biridir. "...bu uchta ixtiro butun dunyoning qiyofasini va holatini o'zgartirdi, birinchidan, ta'lim masalasida, ikkinchidan, harbiy ishlarda, uchinchidan, dengiz bilan bog'liq ishlarda. Shundan so'ng katta o'zgarishlar boshlandi. Hech qanday kuch, hech qanday ta'limot, hech qanday yulduz insonning kundalik yumushlarini yengillashtirishga bu mexanik ixtirolardan ko'ra ko'proq foyda berolmas edi." [11].

Tahlil va natijalar. Fikrimizcha, bu ixtirolar dunyo tashqi ko'rinishini va holatini o'zgartirdi va insoniyat mavjudligi tarixida tub burilish yasadi. Inson oldida tabiatni o'rganish istiqbollarning misli ko'rilmagan imkoniyatlari ochildi. Go'yoki tabiat o'zida no'malum va ochilishi kerak bo'lgan ko'plab jumboqlarni yashirib turganday. Insoniyat go'yoki tabiat ustaxonasi ostonasida turganday, cheksiz kashfiyot va ixtirolar qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Tabiat xuddi o'z tadqiqotini kutib turgan dunyo laboratoriyasi vazifasini bajaradi. Tabiat Bekon uchun predmet emas, balki inson farovonligi va hukmronligini oshirish uchun ko'plab foydali kashfiyotlarni amalga oshirish mumkin bo'lgan ob'ekt sifatida qaralgan. Tabiat nafaqat tadqiqot manbai, balki birinchi navbatda "...insoniyatga yordam berish uchun Yaratgan tomonidan yaratilgan boy xazina va omborxonadir" [12].

Bekon tabiatga potentsial imkoniyatlar manbai, yangi kashfiyot va ixtirolar xazinasini sifatida qaraydi. U mislsiz kuch shaklida, faqat aql egalari uchun ochiq deb hisoblaydi faylasuf. Shuning uchun u barcha oldingi ta'limotlarni qayta ko'rib chiqadi va haqiqiy falsafa bu inson emas, balki tabiat falsafasi ekanligiga ishonch hosil qiladi. Frensis Bekon predmetlar va alohida individlar tajribasiga ega bo'lish emas, balki bilim va tajribalarni jamlash, qayta ishlash, va o'rganish asosida tabiatning umumiy universal tajribasiga ega bo'lish muhimligini alohida ta'kidlagan. Bekon fikricha, agar falsafa aniq metod va texnik kashfiyotlar yaratish san'ati bilan birlashtirilsa, haqiqiy ilmiy ochish imkonini beradi. Bekon ilmiy tajriba orqali bilimlarni amaliyotga tadbiiq etishga katta ahamiyat berdi. Faylasufni ta'kidlashicha, falsafada ma'lum bir transformatsiyalar zarur: aynan tajriba yangi falsafaning "organoni"(qurolli) bo'lishi kerak. Aynan "tabiat laboratoriyasi" tajriba olib borish Bekon falsafiy loyihasining asl mohiyati edi. Shuning uchun inson har tomonlama rivojlanishi va takomillashishining yo'li bu tabiatni yaxlit va ajralmas holda o'rganishdir.

Agar inson bilishning ilmiy metodlarini egallagan bo'lsa, va tabiatni reallik deb qabul qilsa, shunda tabiat insoniyat mavjudligining borlig'iga aylanadi. Bilishda ko'p izlanishlar olib borish natijasida inson tabiatning yashirin kuch va potentsiyasi ustidan hukmronlik qiladi. Shundan kelib chiqqan holda, Bekon insoniyat sivilizatsiyasining kuch qudratini tabiatni bilishi va texnik jihatdan kuchli bo'lishiga bog'laydi.

"Fanlar o'ziga xos piramidani tashkil qiladi, uning yagona asosi tarix va tajribadir. Asosga eng yaqin fizika joylashgan, piramida cho'qqisiga yaqinroq bu metafizika hisoblanadi. Piramidaning eng yuqori nuqtasi bu tabiatning eng yuqori qonuni, "inson aql zakovati kirib bora olmaydigan sirdir" [13]. "Savodsizlar ilmiy yomon ko'radilar, nodonlar undan hayratlanadilar,

donishmandlar esa ishlatadilar. Faqatgina o'z manfaati yo'lida ishlatish emas, balki tafakkur qilish va aql yuritish orqali donishmandlikka erishish yo'lida ilmdan foydalanadilar. Ilmlar tajribalar tufayli kelib chiqqan xulosalar jamiyatni har qanday inqirozlar, iqtisodiy tanazullardan asray oladi", -deb uqtiradi faylasuf [14].

Xulosa va takliflar. Bekon ilm-fanda Yangi davrni boshlab berdi. Uning ushbu xizmatini, ilmiy izlanishlarining falsafiy-tarixiy mohiyatini, ilm-fanni rivojlanishiga ko'rsatgan ta'sirini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Chunki, Bekonning ilmiy merosida hozirgi zamonda ro'y berayotgan ilmiy-texnik taraqqiyotning nazariy-metodologik asosi mavjudki, uni aniq bilmasak, o'rganmasak ilmiy-texnik kashfiyotlar XXI asrda yuzaga kelgan global inqirozlar sababchisidir degan bir yoqlama, inson aqlu idrokini chegaralashga, jilovlashga qaratilgan fikrlarga ergashishga majbur bo'lamiz.

Hozirgi kunda texnikaga aylangan fan amaliy odamlarda dunyoga nazariy faylasuflarda uchraydigan har qanday qarashdan butunlay farq qiladigan dunyoqarashini o'rnatdi. Texnologiya o'zi bilan kuch-qudrat tuyg'usini olib keldi: ilmiy texnologiya hayotga olib kelgan gigant korporatsiyalar boshqarayotgan odamlar ma'lum chegaralarda uni o'z xohishiga ko'ra u yoki bu yo'nalishga yo'naltirishi mumkin. O'tmishda ilmiy kashfiyot inson kundalik hayotini farovonlashtirish uchun xizmat qilgan bo'lsa, bugun ularning yaratilishi asosida moliyaviy manfaat ustundir.

Dindan farqli o'laroq, ilmiy texnologiya axloqiy jihatdan neytraldir: u insoniyatga mo'jizalar yarata olishi mumkinligiga ishonch beradi. Shunday qilib, texnologik kuch-qudrat impulsi bugungi kunda misli ko'rilmagan diapozonga ega. Ilmiy texnologiyadan ilhomlangan tizimlar, insonga xos bo'lmagan hamma narsani oddiy xom ashyo sifatida ko'rishga moyildir. Bugun insoniyat atrof muhitga rahm-shafqatsit munosabat qilayabdi. Yakuniy maqsadlar qanday ayanchli oqibatlariga olib kelishi hisobga olinmayabdi. Bugungi davrda bu tendensiya global miqyosda nafaqat insoniyat, balki umumiy borliq uchun jiddiy xavf solmoqda va aynan sog'lom falsafa bunga qarshi sog'lom yechim taklif qilishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Бэкон Ф. Великое восстановление наук//Сочинения в двух томах. Т.1.– М.: “Мысль”, 1977. – б. 64.
2. Russell В.А. A History of Western Philosophy. – L., 1989b.527.
3. Фейербах Л. Собрание произведений в трех томах.Т.:1. –М.:“Мысль”, 1974. – б. 93.
4. Бэкон Ф. Сочинения: 2 т. Т. 1. – М., 1971.б. 296
5. Джахая Л.Г. Классификация наук как философская и науковедческая проблема. – Сухуми, «Алашара», 1969. – б.14-15.
6. БэконФ.Афоризмы об истолковании природы и царстве человека//Сочинения в двух томах. Т.2. – М.: “Мысль”, 1978. – б.76.
7. Bacon, 1857–1874. Bacon F. The Works. In 14 vols / Ed. by J. Spedding, R.L. Ellis and D.D. Heath. London: Longman and co., 1857–1874.
8. Эрн. Ф. Сочинения. – М., 1991б.34.
9. Бэкон Ф. Сочинения: 2т. Т. 1. – М., 1971.б. 160-161
10. Уайтхэд А.Н. Избранные работы по философии. – М., 1990.б.68–69
11. Бэкон. Ф. Сочинения: 2 т. Т. 2. – М., 1972.б. 81
12. Бэкон Ф. Сочинения: 2 т. Т. 1. – М., 1971.б. 121
13. Russell В.А. A History of Western Philosophy. – L., 1989.б. 239.
14. Francis Bacon. Essayes Religious meditations. Places of perswasion and disswasion. Seene and allowed.(1597). London:EEBOEditions, ProQuest (July 13, 2010)- b.110.